

CATERINA VALRIU

ELS MOTIUS D'ARREL FOLKLÒRICA A LA HISTÒRIA DE JACOB XALABÍN

Nombrosos motius relacionats amb la tradició folklòrica es troben a una obra catalana singular: la *Història de Jacob Xalabín*. És tracta d'una novel·la oriental, l'estudi de la qual encara avui presenta molts d'interrogants sense resoldre. D'autor desconegut i probablement escrita els primers anys del s. XV, és una breu novel·la d'aventures bastida sobre un fons històric, però amb imbricacions que provenen clarament de la tradició oral. L'origen de la novel·la és desconegut, ja que no saben si es tracta de la tradició d'un text oriental, de la novel·lització d'una crònica per part d'un escriptor català o de l'obra original d'un autor català relacionat per algun motiu amb el món oriental. No és ara el moment d'analitzar aquestes possibilitats, ni de narrar l'argument, d'altra banda prou conegut; l'objecte d'aquest article és el de remarcar i comentar aquells episodis o motius que es relacionen clarament amb els relats populars tradicionals.

En aquest sentit, el primer que trobam és la caracterització de Jacob Xalabín com un heroi de conte meravellós: fill de sobirà, amb una madrastra i un germanastre, bell, jove, bondadós i cast. Ja a les primeres pàgines se'ns narra el conflicte inicial que desencadenarà l'acció: l'amor desordenat que la seva madrastra, Issa Xalabina, sent cap a Jacob i el rebuig reiterat per part d'ell. Davant això, Issa Xalabina emmalalteix i el Murat fa fer crides per tal que compareguin tots els metges per tal de trobar remei a la seva malaltia:

Per què l'Amorat, axí con aquell qui era molt torbat de la sua muller, si tramès sos missatges en Contastinoble, ço és, a l'emperador, e altre al batla dels venicians, dient e faent a ssaber a l'emperador que ell lo pregava que de continent, vist los missatges, fahés fer crida per tota la sua terra que tots quants metges hi hagués deguessen anar a la ciutat de Bossa, ell prometerent en aquells grans dons e grans havers, si donar podien guarí a la sua muller! . . .

Aquest és un episodi comú a l'inici de molts de contes populars. Els metges, com és també usual, no li troben remei, fins que arriba

Quir Mossè, metge jueu, que s'assabenta del que passa per boca d'Issa Xalabina i decideix actuar d'alcauot. Els seus intents fracassen davant la negativa de Jacob, que l'insulta. Com a venjanca Quir Mossè convenc Issa Xalabina que només la mort de Jacob la podrà guarir i també fa creure al Murat que només el seu fetge o el del seu fill podrà retornar la salut a la dona. Encegat per la passió, el Murat consent la mort del seu primogènit i ordena al conseller Alí Baixà -pare d'un altre Alí Baixà amic coral de Jacob Xalabin- que mati Jacob i li porti el seu fetge. El conseller, desesperat davant tal encàrrec, ho conta al seu fill Alí Baixà, que li proposa matar una "cérvia" i presentar el seu fetge al Murat, tot fent-li creure que és el del fill. Mentre, Alí i Jacob fugiran lluny, on no puguin ser trobats. El conseller accepta el pla i es du a terme: els joves fugen i Issa Xalabina recupera la salut quan sap que Jacob és mort.

Aquests esdeveniments omplen els tres primers capítols del llibre i són, en certa manera, el preludi de tot quant succeirà després. Les semblances amb els relats de tradició popular, tant oriental com occidental, hi són nombroses².

Ja al Gènesi (39, 11) trobam la història de la dona de Putifar que, enamorada de Josep i rebutjada per ell va esdevenir aleshores una implacable enemiga que el va acusar falsament d'haver intentat violarla. Llavors Putifar va fer arrestar Josep³. Una història semblant es troba també a l'Alcorà (sura Yúsuf). En el motiu de la dona enamorada del seu fillastre hi podem reconèixer el mite de Fedra, tractat en el món clàssic per Sòfocles i Eurípides.

A les *Mil i una nits* trobam el tema desenvolupat en forma doble al llarg conte que en la versió en espanyol du el títol de *Historia del rey Kamaru-s-Semán y del rei Schabraman*⁴. A la narració oriental, dues dones casades amb el mateix rei tenen un fill cada una. Quan els nens són joves cada una d'elles s'enamora bojament del fill de l'altra. Els dos germanastres les rebutgen per respecte al seu pare. Elles dues, per despit, acusen els joves davant el pare d'haver-les volgudes violar. El rei, ple de ràbia, mana a un criat que els dugui al bosc i els mati. Els joves salven el criat de l'atac d'un lleó i aquest, agraït, no acompleix l'ordre del sobirà i torna a palau amb la sang de la fera com si fos la dels prínceps morts. El rei, posteriorment, s'adona de l'engany de les dones i es desespera. La història continua narrant les peripècies del joves que finalment aconseguen la felicitat.

Al conte onzè del recull de les *Mil i una nits* que, en la versió en espanyol es titula *Historia de Baibars y de los capitanes de policia* i que agrupa dotze contes, hi trobam el mateix motiu, encara que amb algunes diferències⁵. En aquest relat, el fill del rei ha nascut el mateix dia que un poltre de raça. Morta la mare, el pare es torna a casar amb

una dona que prest s'amistança amb un metge jueu -noteu la coincidència amb Quir Mossè, de la història de Jacob, que també és un metge jueu-. Com que la presència del nin els molesta decideixen enverinar-lo, però el cavall, que té qualitats màgiques, l'avisava i salva la vida⁶. Els dos amants s'adonen que el delator ha estat el cavall i la madrastra fingeix emmalaltir. Criden el metge jueu que recepta com a única medecina possible menjar el cor del poltre. El rei el vol sacrificar, però accedeix al prec del fill que li demana poder fer la darrera cavalcada amb l'animal. El jove aprofita l'ocasió per fugir amb el cavall estimat. La història continua després i acaba amb el casament del príncep amb una bella princesa.

Un episodi molt semblant, el trobam a un dels contes més coneguts en la tradició occidental. Ens referim a *Blancaneu*, que apareix al recull dels germans Grimm. En aquest cas, la necessitat de menjar les vísceres de l'heroïna no és a causa d'uns amors rebutjats, sinó de la gelosia que la protagonista, bella i estimada pel seu pare, inspira a la seva madrastra. El motiu segons el qual es pretén que les vísceres de certa persona són l'única cura d'una malaltia apareix a la classificació internacional d'Aarne-Thompson amb el número K 961.2. Segons la interpretació que en fa Bruno Bettelheim⁷, el conte de *Blancaneu* té un clar rerefons edípic i el desig de menjar les vísceres del rival s'hauria de relacionar amb l'antiga creença dels pobles primitius segons la qual hom adquireix les qualitats i poders d'allò que menja.

Cal no confondre aquest motiu amb el de l'adúltera incitada a menjar-se el cor de l'amant⁸ que apareix, per exemple, a la llegenda de Guillem de Cabestany⁹.

L'altra gran tema folklòric que apareix a la *Història de Jacob Xalabin* és el del canvi aparent de sexe. Jacob Xalabin i Alí Paixà arriben com a experts en habilitats cavalleresques a la cort del senyor de Palàcia. Allà, Nerguis, filla del senyor, que és a punt de casar-se amb el senyor de Satalia, s'enamora de Jacob. Un cop celebrades les noces i de camí cap a la casa del seu marit, Nerguis -per poder trobar-se amb el seu estimat Jacob- s'atura a la torre on hi ha la tomba de la seva mare, i on ha amagat els dos joves, Jacob i Alí, amb queviures suficients per a alguns dies. Ella i una serventa hi entren. Els dos amants, quan es troben, queden esmortits d'amor durant tant de temps que no els poden esperar més i és Alí Paixà, disfressat de Nerguis¹⁰ i amb l'ajut de la criada, qui arriba a la cort de Satalia. Un cop allà passa la primera nit amb la germana del seu marit¹¹, que queda molt sorpresa en descobrir la verdadera identitat de la que creia la seva cunyada. S'enamoren i fugen cap a trobar Nerguis i Jacob. Les dues parelles retornen a Turquia, a la cort del Murat, on es casen.

Són nombrosíssims els relats populars en què el protagonista, empès per les circumstàncies, es veu obligat a fer-se passar per persona d'un altre sexe, el fet provoca les inevitables situacions equívokes que finalment sempre són resoltes de forma favorable. Curiosament al primer conte de *Les mil i una nits* qui hem citat abans -*Historia del rey Kamaru-s-Semán y del rey Schabraman*- també hi ha un d'aquests episodis força desenvolupat, la qual cosa ens pot dur a pensar que l'autor de la història catalana coneixia aquest relat oriental.

Contràriament al que passa a la narració catalana, el canvi aparent de sexe s'esdevé abans de l'episodi de les falses vísceres i no el protagonitzen els mateixos personatges, sinó que pertany a la història d'amor que havien viscut els seus pares. Kamaru-s-Seman ha abandonat involuntàriament la seva dona quan, casats de fresc, retornaven a la casa del pare d'ell. Quan Budur, l'esposa, s'aclona que està sola amb els criats i de viatge en un país estranger, es posa les robes del seu marit i es fa passar per home¹². Quan arriba a la cort es veu obligada a casar-se amb la princesa¹³ Hayatu-n-Nufús i acceptar el càrrec de sultà. Després d'algunes nits descobreix el secret a la princesa i ambdues mantenen l'engany fins que retroben Kamaru-s-Seman, el qual, en agraïment, es casa també amb Hayatu-n-Nufús (nit 160-167).

Aquestes són, a grans trets, les semblances entre la *Història de Jacob Xalabín* i la literatura de tradició oral. També hi podríem veure, com assenyala A. Pacheco, semblances estilístiques:

Ens referim a la interrupció del fil de la narració per tal de convidar el lector a meditar un instant sobre el seguit dels esdeveniments, o d'assenyalar el pas d'un tema a l'altre; de vegades resumint allò que s'acaba d'exposar, d'altres anticipant esdeveniments futurs. Alguna expressió, particularment en l'ús d'aquestes fórmules, pretén de fer participar els oïdors en la història¹⁴. . .

Però, a mesura que transcorre l'acció els referents d'arrel popular van minvant i són substituïts per episodis de to més realista i amb una base històrica força ben documentada, que ha sorprès els estudiosos. La narració podria acabar al capítol XIV amb les noces de la parella protagonista i semblaria talment una rondalla:

Per la qual cosa l'Amorat fou fer fort solempna festa e noces de son fill e de Alí Baxà ab les II donzelles, en gran solàs e en gran festa¹⁵.

Però el relat paga el tribut de novel·la històrica i segueix per via-

ranys més realistes; narra l'inici de la guerra, la batalla de Kosovo, la mort del Murat i l'assassinat de Jacob, a mans del seu germanastre Bajazet, que havia estat absent de tota la trama novel·lesca. No trobam, doncs, el final feliç de les rondalles, sinó l'amarga mort del protagonista quan semblava que aquest havia d'ascendir al tron i completar així el cicle propi de la rondalla meravellosa. Quin sentit té, el tractament de Jacob com un heroi de rondalla i la seva vinculació a motius clarament folklòrics? Molt probablement el desig d'enaltir-lo, de fer que Jacob esdevengui un mite, un ésser especial el record del qual perduri part damunt els fets històrics estrictes. És ben evident, en tot moment, la intenció apologètica de l'autor en construir la personalitat del protagonista i en explicar les vicissituds per les quals li cal passar.

Malgrat això, els referents -tant literaris com populars-, es podrien multiplicar indefinidament. Com diu Lola Badia:

Nerguis que protegeix econòmicament un jove cavaller desconegut de qui està enamorada és la mateixa història de *Ghismonda e Giscardo* (vegeu el *Decameron* de Bocaccio) o, sense anar més lluny, de Güelfa i Curial; els amors de Jacob i Nerguis dintre del monument funerari poden recordar -com diu Riquer- els de Cligès i Fenice a la novel·la *Cligès* de Chrétien de Troyes; les suplantacions des d'Ovidi, a la novel·la medieval, a la literatura històrica¹⁶.

Aquestes pàgines només han estat un tast que ens permet entreveure les relacions múltiples que s'estableixen entre literatura popular i culta, entre rondalla -meravellosa o humana- i novel·la de cavalleries, entre el relat històric i el mite, car totes les creacions literàries es basteixen sobre un únic i complex imaginari, l'imaginari humà que s'estén d'orient a occident i no coneix fronteres.

Caterina Valriu

Universitat de Palma de Mallorca

NOTES

¹ *Història de Jacob*, a cura d'A. Pacheco, Barcelona 1964.

² Vegeu l'apartat "Elements literaris d'origen oriental" al *Pròleg* d'Arseni Pacheco, *Op. cit.*, pàgs. 32-35.

³ Per a més detalls sobre la història de Josep, vegeu el llibre de GOLSTEIN (1991: 82-87).

¹ Es troba al volum I de la versió citada a la bibliografia i ocupa les nits 148-176 (pàgs. 1067-1160).

⁵ Es troba al volum II de la versió citada a la bibliografia, sota el títol *Història que contó el capitán de policia, el onceno*, inclou les nits 541 i 542 (pàgs. 1261-1265).

⁶ Motiu B, 133. 1 de l'Índex Aarne-Thompson.

⁷ B. BETTELHEIM, *Psicoanálisis de los cuentos de hadas*, Madrid 1977, pàgs. 279-300.

⁸ Motiu Q, 478. 1 de l'Índex Aarne-Thompson.

⁹ Vegeu el llibre de J. VIDAL ALCOVER, *Recull de llegendes*, Barcelona 1978.

¹⁰ L'home disfressat de dona és el motiu K 1836 de l'Índex Aarne-Thompson.

¹¹ L'home disfressat de dona admès a un lloc és el motiu K, 1321. 1.

¹² El motiu de la dona disfressada amb roba d'home és el K, 1837.

¹³ Aquesta és la situació inversa del motiu K, 1321. 3, que correspon a l'home disfressat de dona que es casa amb un altre home.

¹⁴ *Op. cit.*, pàg. 28

¹⁵ *Op. cit.*, pàg. 138.

¹⁶ Vegeu el *Pròleg* de l'edició a cura de Lola Badia, Barcelona 1982, pàgs 18-19.